

POLICY- NOTAT

FOREBYGGING AV RADIKALISERING OG VOLDELIG EKSTREMISME OVER NETT

Radikalisering på nett er en omfattende trend i rask utvikling. Med dette notatet ønsker Tankesmien Agenda å vise både omfanget av og alvoret i problemet, samt drøfte nødvendige tiltak.

Regjeringen la i juni 2014 frem en handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme, og peker på radikalisering via internett og sosiale medier som en viktig problemstilling. Men tiltakene på dette området har vært begrenset. Status på fremdrift ble sist gjort i juni og avdekker lite konkrete tiltak når det kommer til motarbeiding av ekstremisme og forebygging av radikalisering over nett. Følgelig mangler veiledningen som gis til skolepersonell, kommunepersonell og foreldre, substans på dette feltet. Nettsamfunn legger til rette for at ekstreme holdninger kan forsterkes til det voldelige, men på politisk nivå snakkes det for lite om hvordan nettet brukes av ekstreme aktører og terrororganisasjoner. Noe av årsaken er selvfølgelig volumet av innhold som ligger ute, som gjør det vanskelig for myndighetene å etterforske og forebygge at virtuelle kanaler misbrukes, samtidig som det er utfordrende å forske og kartlegge aktiviteten på virtuelle arenaer. Innsatsen på nettet må trappes opp, parallelt med at tiltak som sikter på å motarbeide sosial marginalisering må styrkes. For vi vet at marginalisering og utenforskap høyner risikoen for radikalisering og ekstremisme.

Effektiv og langsiktig forebygging krever godt holdningsarbeid, opplæring i nettbruk og kildekritikk, samt opplysning om lovverket blant unge. Formålet med dette notatet er todelt. For det første ønsker vi å øke kunnskap og bevissthet om den enorme mengden hatkommunikasjon som finnes på nett, fordi dette bidrar til polarisering og kan inspirere til vold. For det andre drøfter vi tiltak. For å kunne møte utfordringene må det nødvendigvis forskes mer på nettradikalisering og ekstremisme, og lovverket må tydeliggjøres.

INNHold

1. Bakgrunn	4
2. Ekstremismen er global	6
2.1 Ekstrem islamisme	7
2.2. Ulike høyreekstremistiske strømninger	8
3. Hvilken rolle spiller ideologi?.....	10
3.1 Et felles fiendebilde er viktigere enn de politiske målsetningene.....	10
3.2 Sosial marginalisering setter unge i en utsatt posisjon	11
4. Radikalisering forsterkes over nett	12
4.1 De virtuelle radikaliseringsarenaene	12
4.2 Anonymisert hatprat og polarisering	15
5. Anbefalinger	16
5.1 Vi må tette viktige kunnskapshull.....	16
5.2 Lowerket må tydeliggjøres	17
5.3 Arbeidet må være koordinert.....	17
5.4 Kunnskap må ut i skolene	17
Sluttnoter	19

1. Bakgrunn

Politiets Sikkerhetstjeneste (PST) og Etterretningstjenesten har i sine ugraderte trusselvurderinger for 2015 trukket frem voldelig ekstremisme som en av hovedtruslene mot norsk sikkerhet og norske interesser. Trusselbildet innebærer at Norge er nødt til å tenke bredt hva angår tiltak mot voldelig ekstremisme, og tiltakene må formuleres og gjennomføres slik at de favner trusselen utenfra, samtidig som man arbeider med å stanse opp prosessen hvor ekstremisme slår over i viljen til å bruke vold her hjemme. Denne innsatsen må nødvendigvis være samlet, hvor sivilsamfunn, offentlig sektor og politimyndigheter må arbeide sammen om å forebygge voldelig ekstremisme¹.

PST peker i sin vurdering av året² på hvordan tendenser til økt radikaliserings av norsk ungdom kan ha alvorlige sikkerhetsmessige konsekvenser for Norge, mens Etterretningstjenesten³ gjør rede for hvordan situasjonen i ustabile og svake stater i Midtøsten og i Nord-Afrika kan bety at terrortrusselen mot Norge øker utenfra. De nylige terroranslagene i Paris⁴ og Danmark⁵ illustrerer dessuten at antisemittismen i Europa er en trussel som må tas på alvor. Flere europeiske byer har i denne sammenheng forsterket sikkerhet og vakthold rundt jødiske samlingspunkter som synagoger og skoler⁶. Videre fremhever PST at forskjellige typer høyreekstremisme, som nasjonalisme og antiislamisme, vokser i omfang. Den nasjonalistiske trenden vokser i europeiske land som Russland, Polen, Hellas, Storbritannia og Italia, kjennetegnet ved politiske partier og bevegelser som henholdsvis *Liberal-Democratic Party of Russia*⁷, *Ruch Narodowy*⁸, *Gyllent Daggrøy*⁹, *Britain First*¹⁰ og *CasaPound Italia*¹¹. Denne typen bevegelser karakteriseres av sterke nasjonalistiske tendenser, anti-innvandringstematikk og skarp retorikk. Venstreekstreme voldsepisoder har også økt i omfang i deler av Europa¹² og kan ha betydning for det norske trusselbildet på sikt.

Det forebyggende arbeidet mot radikaliserings og voldelig ekstremisme må nødvendigvis motarbeide polarisering mellom ulike grupperinger i Norge, redusere tilveksten av norske fremmedkrigere i utlandet og forhindre fremveksten av soloterrorister. Dette notatet gjør rede for hvordan nettet kan bidra i radikaliseringsprosesser og hvorfor den forebyggende innsatsen

også må trappes opp på virtuelle plattformer. 10. juni 2014 la regjeringen Solberg frem regjeringens nye handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme¹³. I handlingsplanen trekkes tre konkrete utfordringer frem:

1. Internett og sosiale medier spiller en betydelig rolle i radikaliseringsprosesser.
2. Internasjonale forhold har større betydning for trusselsituasjonen her hjemme.
3. Større grad av polarisering mellom forskjellige grupperinger i Norge utgjør en risiko.¹⁴

I handlingsplanen vektlegger regjeringen fremveksten av internett og sosiale medier som en virtuell radikaliseringsarena, som en av hovedutfordringene med hensyn til å motarbeide radikaliseringsprosesser av personer i Norge. Blant 30 konkrete handlingspunkter nevner regjeringen fem som er knyttet til nettradikaliseringsprosesser. Det kan stilles spørsmål ved om tidligere debatter har vurdert godt nok hvordan aktiviteter på internett kan legge til rette for ytterligere radikaliseringsprosesser og hvilke tiltak som kan iverksettes for å forebygge ekstremistisk voldelig innhold i virtuelle kanaler. Justis- og beredskapsdepartementets definisjon av voldelig ekstremisme (2014: 7) ligger her til grunn for videre analyse, hvor «voldelig ekstremisme [er definert som] aktiviteten til personer og grupperinger som er villige til å bruke vold for å nå sine politiske, ideologiske eller religiøse mål».

Tankesmien Agenda anbefaler større offentlig tilrettelegging for å forebygge at internett og sosiale medier brukes som en portal for radikaliseringsprosesser og rekruttering i Norge, samtidig som man jobber for å motarbeide hatprat over nett og sosiale medier, og påfølgende polarisering.

2. Ekstremismen er global

For å forstå trusselsituasjonen vi står ovenfor i Norge, er det viktig å forstå at konflikter og voldshandlinger ute i verden har fått større betydning her hjemme. I en globalisert verden oppleves ikke konflikter som lokale hendelser, men som globale kjedereaksjoner, hvor konflikt blant annet har implikasjoner for den globale økonomien, handelen, industrien og politikken. Store deler av publikum står på utsiden av disse konfliktene rent fysisk, men engasjerer seg intellektuelt og emosjonelt. Vi påvirkes og engasjerer oss gjennom tradisjonelle medier, sosiale medier og nettet. På denne måten smitter lokale konfliktlinjer til andre deler av verden, på godt og vondt. Den globale smitteeffekten er kun én av mange faktorer i en helhetlig analyse av trusselbildet, men har stor betydning for hvordan fiendebilder bygges i alle ekstremistiske leire.

2.1 Ekstrem islamisme

Svake statsinstitusjoner og tidvis fraværende institusjonell kontroll, maktvakuum og spenninger på tvers av etniske, politiske og religiøse skillelinjer har lagt grunnlaget for at voldelige islamistiske grupper har stort spillerom både i og utenfor regioner i nordøstlige Afrika og i Midtøsten (Fokus 2015: 73). Den sikkerhetspolitisk ustabile situasjonen i områdene legger til rette for at våpen og kunnskap om våpen er lett tilgjengelig og lett å distribuere (Fokus 2015: 78). Manglende myndighetskontroll over store deler av regionene har resultert i store friområder som brukes til rekruttering, trening og planlegging, av ulike voldelige grupperinger som Den Islamske Stat (IS) og al-Qaida (AQAP) (*Ibid.*). Massive flyktningstrømmer fra konflikten i Syria og Irak kan potensielt destabilisere mottakerland i regionen som Libanon og Jordan (Fokus 2015: 73), som så langt har tatt imot nærmere to millioner flyktninger som følge av konflikten i Syria og Irak¹⁵.

I likhet med andre konflikter, har ustabilitet og konflikt i disse regionene vist seg å smitte til andre deler av verden på flere måter. I første omgang er det relevant å trekke frem hvordan konfliktene og disses konfliktlinjer spres på en effektiv måte via tradisjonelle medier og sosiale medier. IS har vært spesielt gode på å benytte seg av slike verktøy og virkemidler, ved å bruke disse kanalene til å skape frykt blant resten av verdens befolkning, samtidig som sosiale medier fungerer som en kanal for utpreget påvirkning og rekruttering (PST 2015: 4). Petter Nesser beskriver fenomenet ved å argumentere for at «Internett har skapt et betydelig skifte i lokale terrorgruppers evne til å påvirke et publikum utenfor deres umiddelbare konfliktteater, og har styrket deres internasjonale kontaktnett til geografisk spredte sympatisører» (Sunde 2013: 26).

I andre omgang har omlag 3000 personer med tilknytning til Europa reist til Syria og Irak for å krige sammen med IS (Fokus 2015: 74). Korrigert for det norske folketallet, er den norske andelen fremmedkrigere blant den høyeste i Europa (PST 2015: 5). I tillegg har et bekymringsverdig antall nordmenn vært innblandet i aktiviteten til voldelige islamister i land som Pakistan, Afghanistan, Somalia og Jemen (Fokus 2015: 79). Norske fremmedkrigere byr på flere sikkerhetspolitiske utfordringer, selv om de til dags dato ikke har vist seg som en konkret voldstrussel for Norge (PST 2015: 5). Fremmedkrigere kan blant annet fungere som pådrivere i

ekstreme miljøer her hjemme, de kan planlegge og utføre terrorangrep på eget initiativ eller på oppdrag fra en gruppe i utlandet, samt oppfordre personer i sine norske kontaktnettverk til å utføre angrep (*Ibid.*; Fokus 2015: 79).

For det tredje har grupper som IS og Jabhat al-Nusra i Syria og Libanon oppfordret globale tilhengere til å gjennomføre angrep rettet mot parter som er delaktige i den militære koalisjonen som har tatt opp kampen mot voldelige islamistiske grupperinger i Syria og Irak (PST 2015: 5). I lik stil har AQAP også oppfordret til slike hevnaksjoner ved flere anledninger det siste året (Fokus 2015: 77). Slike oppfordringer utgjør en høynet risiko for terroraksjoner i hele den vestlige verden og da også angrep utført av personer som opererer på egenhånd, som i sin tur er vanskeligere å oppdage. En god andel angrep ble både gjennomført og avverget i vestlige land det siste året, på bakgrunn av slike oppfordringer fra større etablerte terrororganisasjoner (PST 2015: 5). Da fiendebildet til ekstreme islamister er bredt i den forstand at det favner alle personer «som avviker [...] fra ekstremistenes tolkning av islam,» er risikoen for voldelige angrep desto større, også mot andre muslimer (*Ibid.*).

2.2. Ulike høyreekstremistiske strømninger

Samtidig har høyreekstremisme, herunder nasjonalisme, antiislamisme og i noen grad antisemittisme, blusset opp i Europa de siste årene. I kjølvannet av terroranslagene i Paris og København tidligere i år, så man at populistiske grupper som *Patriotic Europeans Against the Islamization of the West* (PEGIDA) umiddelbart fikk større tilslutning, og selv om slike grupper ikke nødvendigvis er samstemte og velkoordinerte, bør det voksende antallet sympatisører tas alvorlig¹⁶, særlig med tanke på potensielle soloterrorister. Den generelle oppfatningen er at gruppene av religiøse muslimer, og i noen tilfeller også jøder, utgjør en trussel mot etnisk europeiske verdier. I begge tilfeller og i flere europeiske land, pekes det på høynet nivå av kriminalitet, arbeidsløshet og misbruk av velferdssystemet som følge av immigrasjon, selv om dette narrative ikke nødvendigvis har fotfeste i virkeligheten (*Ibid.*). Man har sett at andelen hatkriminalitet og terrorrelaterte handlinger rettet mot særlig muslimske minoriteter, har økt transnasjonalt de siste årene¹⁷.

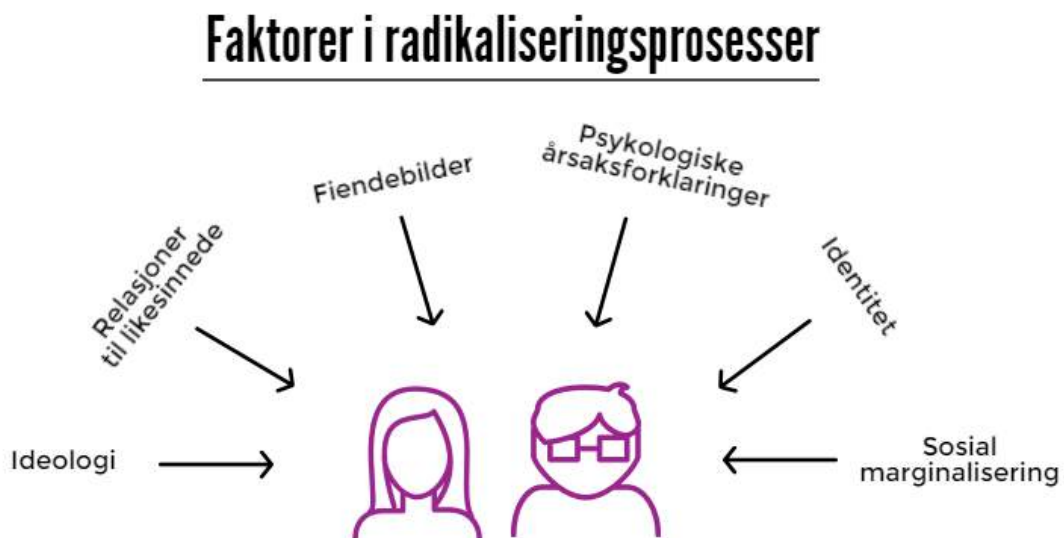
Professor Tore Bjørgo ved Politihøgskolen (2015) hevder det høyreekstreme miljøet i Norge har endret seg betraktelig på få tiår, på den måten at høyreekstreme grupper tidligere var lettere tilbøyelige til å både akseptere og bruke vold for å nå sine politiske målsettinger. Det høyreekstreme miljøet er ikke like godt organisert som tidligere (PST 2015: 7) og har ifølge Bjørgo skiftet ideologisk grunnlag fordi retorikk som tidligere baserte seg på raseskiller, ikke appellerer til et like bredt publikum i dag. Dette fordi man drev effektiv forebygging og fordi enkelthendelser som drapet på Benjamin Hermansen hadde enorme ringvirkninger, også i høyreekstreme miljøer (Bjørgo 2015). I dag ser man at de løst organiserte høyreekstreme gruppene i Norge har flyttet seg fra «gata til data», og man vet for lite om hvor høy terskelen er for å bruke vold (*Ibid.*). Der man tidligere har manglet en kamparena for høyreekstreme, lik som Syria i tilfellet islamistiske fremmedkrigere, har Ukraina skapt en mulighet for våpenopplæring, i tillegg til trening i planlegging og gjennomføring av voldelige angrep (Fitje Hoffmann 2015; Ravndal 2015). I Ukraina har høyreekstreme fremmedkrigere engasjert seg på begge sider av konflikten og selv om antallet fremmedkrigere er betraktelig mindre enn i Syria og Irak¹⁸, kan erfaringen disse tilegner seg i denne konflikten gi større grunn til bekymring også her hjemme (Fitje Hoffmann 2015; Ravndal 2015).

Fiendebildet til høyreekstreme grupperinger er også sammensatt, hvor det norske samfunn, norsk kultur og verdier, ifølge dette narrativet, undermineres av alle minoriteter og innvandrere, med spesielt fokus på grupper med muslimsk bakgrunn (PST 2015: 7). Som nevnt har miljøets aktivitet flyttet seg til nettet og PST (*Ibid.*) har beskrevet at nettet antas å bli den «viktigste arenaen for høyreekstrem propaganda, rekruttering og radikaliserings i Norge i [2015]. Dersom den høyreekstreme aktiviteten på Internett blir mer strukturert og målrettet, vil denne arenaens betydning for rekruttering og radikaliserings styrkes». Denne antakelsen bygger på at mangelen på samlende norske lederfigurer og arenaer tvinger grupperingene til kontakt med likesinnede utenfor Norges grenser. Utenlandske miljøer antas å spille «en viktig rolle i å lede og inspirere norske miljøer [og] de bidrar [...] med organisering og gjennomføring av aktiviteter i Norge,» (*Ibid.*). Med bakgrunn i økt kontakt og samarbeid med likesinnede fra spesielt Nordvest-Europa, forventes aktivitetsnivået i disse grupperingene å øke det kommende året¹⁹.

3. Hvilken rolle spiller ideologi?

Ekstrem islamisme og høyreekstremisme fungerer som andre politiske ideologier, med politiske mål og målsettinger. Tilbøyeligheten til å bruke eller akseptere bruken av vold for å nå disse målene, skiller voldelig ekstremistisk ideologi fra andre politiske ideologier. I tillegg er ekstremistiske ideologier bygget på unyanserte oppfatninger og overforenklinger av virkeligheten i form av «interessebestemte og virkelighetsfordreie kollektive oppfatninger»²⁰. Ideologi, herunder fiendebilder som en viktig faktor, brukes til å legitimere vold og hatefulle ytringer. Til sist må ideologi sees i kombinasjon med sosioøkonomiske årsaksforklaringer og psykososiale faktorer som arbeidsledighet og identitet for å forklare ekstremisme.

3.1 Et felles fiendebilde er viktigere enn de politiske målsetningene

Ekstreme grupperinger har på tvers av ideologi, religion og etnisitet utpregede fellestrekk. De politiske målsetningene i ideologiene forklarer ikke hvorfor noen ekstremister velger å bruke vold for å nå politiske mål. De politiske målsetningene er ikke drivkraften bak ekstremisme, men brukes som verktøy og appellerer til hvert enkelt individ i forskjellig grad. Fiendebildene man skaper i grupperingene kan ha en mer samlende effekt som sådan. Overgangen i fiendebildene er glidende og preges av elementer som anti-homofili og antisemittisme, på tvers av ideologiske

skillelinjer. Tradisjonell høyreekstremisme, hvor man tidligere var opptatt av raseskiller og etnisitet, har til en viss grad forandret ideologisk grunnlag og glir oftere over i antiislamisme, hvor man heller er opptatt av religion (Bjørgo 2015; Fitje Hoffmann 2015), mens islamistiske fiendebilder skaper skiller mellom troende og ikke-troende. Av denne grunn kan det hevdes at følelsen av et felles fiendebilde, et «vi mot dem», er en utslagsgivende faktor, på tross av at dette fiendebildet som nevnt ofte er sammensatt og lite entydig²¹.

3.2 Sosial marginalisering setter unge i en utsatt posisjon

Tilhengere i ekstreme grupperinger har viktige fellestrekk uavhengig av ideologisk standpunkt. PST (2015: 4) peker i sin vurdering av norske fremmedkrigere på gjennomgående trekk som «lav utdanning og svak tilknytning til arbeidslivet,» i tillegg til at en god andel av disse er tidligere straffedømte. Fagdirektør for strategisk analyse i PST, Jon Fitje Hoffmann (2015)²² argumenterer for at ekstreme grupperinger ofte profilerer seg som en slags trygg havn for mennesker som har falt utenfor – et sted man finner tilhørighet og felles identitet. I Sverige, hvor innvandringen har vært høy og hvor integreringen ofte omtales som mislykket²³, er det høyreekstreme miljøet merkbart større enn i Norge (Ravndal 2015)²⁴. I Europa for øvrig kan økningen i de nasjonalistiske, anti-islamistiske og antisemittiske tendensene sees i sammenheng med eksempelvis finansiell krise og graden av arbeidsledighet hos unge. Arbeidsledigheten hos europeiske unge varierer sterkt, men ligger eksempelvis på 27,2% i Polen og 57,3% i Hellas²⁵, og kan ha betydning for den videre utviklingen av ekstremisme i Europa.

På den annen side hevder Professor Tore Bjørgo ved Politihøgskolen (2015)²⁶ at den ekstreme høyresiden er blitt intellektualisert og at man ikke lenger har å gjøre med marginalisert radikaliseret ungdom. Økonomisk strukturelle faktorer forklarer heller ikke hvorfor små og sterke velferdsstater som Norge, Danmark og Belgia ligger høyt på listen over land med flest islamistiske fremmedkrigere i Irak og Syria. Ifølge PST²⁷ har man heller ikke en god forklaring på hvor motivasjonen ligger hos norske fremmedkrigere, men at ønsket om å bidra humanitært, krigslyst og bånd til islamistiske miljøer her hjemme kan spille inn. Lav kunnskap om fremmedkrigere og deres motivasjon skyldes blant annet at Datatilsynet og hensyn til

personvern har gjort det krevende å forske på dem²⁸. I uansett tilfelle er det grunnlag for å hevde at sosial marginalisering og manglende eller lite gode integreringsmekanismer ikke bør undervurderes. I Norge er ledigheten på nåværende tidspunkt størst blant unge menn i alderen 20 til 24 år²⁹, som i sin tur kan øke følelsen av utenforskap hos en utsatt gruppe.

4. Radikalisering forsterkes over nett

Felles for de ekstreme grupperingene, uavhengig av fiendebilde og ideologi, er at nettet og sosiale medier aktivt brukes til å bygge transnasjonale bånd. Nettet brukes til å spre propagandabaserte narrativ, initiere kontakt med likesinnede og rekruttere sympatisører, på tvers av landegrenser. PST underbygger dette i sin rapport, hvor det hevdes at norske høyreekstreme grupper hovedsakelig påvirkes av høyreekstreme grupper i Europa og det øvrige utland³⁰. I tillegg fremheves det at terrororganisasjoner som IS evner å nå ut til særlig ungdom og unge voksne over hele verden via sosiale medier³¹. Gjennom bruk av internett og sosiale medier har radikale og voldelige ekstremister fått reell og transnasjonal påvirkningskraft. Globaliseringen av harmful propaganda, den utstrakte anonymiserte hatpraten og den påfølgende polariseringen mellom ekstreme grupperinger er blant faktorene som øker risikoen for voldelig ekstremisme i form av soloterrorisme og andre terrorhandlinger. Spørsmålet for øvrig er hvordan man skal møte utfordringene når arenaene for radikalisering blir virtuelle, men like fullt virkelige.

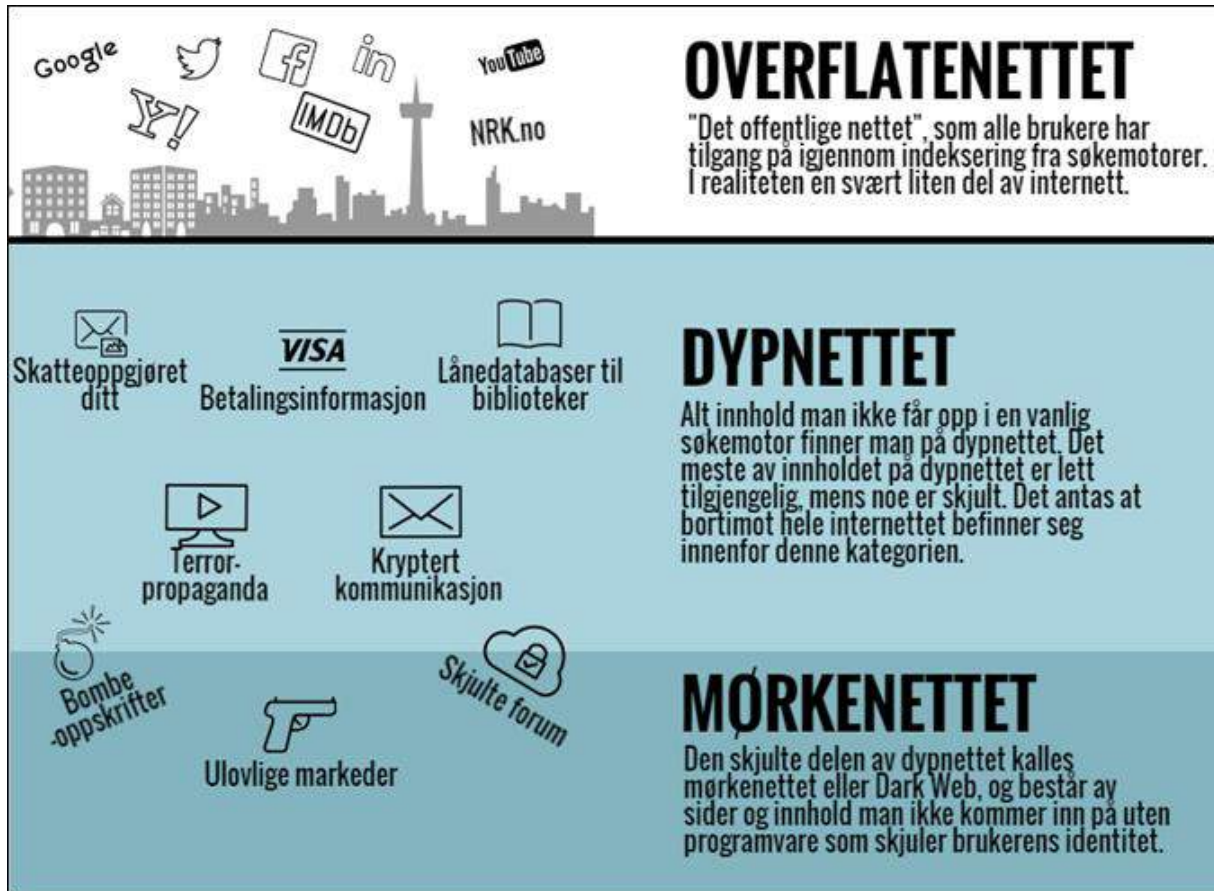
4.1 De virtuelle radikaliseringsarenaene

Handlingsplanen til regjeringen Solberg bygger videre på arbeidet til den rødgrønne regjeringens plan, lansert i 2010³². Til tross for at internett her blir beskrevet som en «påvirkningsarena», konkluderte den daværende handlingsplanen med at «Europeiske undersøkelser tyder imidlertid på at internett i seg selv, og det å være aktiv på ekstremistiske nettsider og diskusjonsfora, ikke er tilstrekkelig til å bli radikalisert,»³³. Det er nå klart at denne konklusjonen undervurderte hvor viktig internett har blitt i radikaliseringsprosesser til ekstreme grupperinger og soloterrorister. Det hersker i dag liten tvil om at Anders Behring Breivik ved hjelp av internett, styrket og utviklet sitt forskrudde verdensbilde. Den norsksomaliske terroristen Hassan Abdi Dhuhulow, som gjennomførte angrepet mot kjøpesenteret Westgate i

Nairobi hvor 60 personer ble drept, var også svært aktiv på internett i perioden han ble radikalisert. I følge Aftenposten la Dhuhulow ut 2,500 innlegg på ulike nettfora mellom 2006-08³⁴. Mange av disse gav uttrykk for ekstreme holdninger. Forfatter og journalist Lars Akerhaug har studert terroristens atferdsmønster i denne perioden og fastholder at Dhuhulow trolig har hatt kontakt med personer i sitt nærmiljø, men at «dette [virker] som et tilfelle der han er blitt påvirket av ting han fant på nettet, og at det har bidratt til å forsterke radikaliseringsprosessen»³⁵.

I løpet av 2000-tallet så man en eksplosiv vekst i terrorrelaterte nettsider – mens en undersøkelse gjort av Homeland Security Institute har vist at det kun eksisterte rundt 12 slike sider i 1998, økte tallet til hele 6,940 i 2009³⁶. I 2013 opplyste det svenske medierådet at høyreekstreme nettsider fikk rundt 144 000 treff hver eneste dag³⁷. Vi vet også at terrorgrupper som AQAP og IS flittig tar i bruk internett og sosiale medier for å spre propaganda og rekruttere nye medlemmer. AQAP ledet an denne utviklingen med å publisere det veldesignede nettmagasinet «Inspire»³⁸. IS har også utnyttet de digitale virkemidlene til det fulle og er godt synlige i kanaler som Twitter, Youtube, Facebook, Instagram og sitt eget online magasin «Dabiq». Bak publiseringen av videoer, andre visuelle fremstillinger og annen propaganda ligger avanserte medieplaner som sikter på å spre budskapet langt utenfor områdene hvor IS opererer³⁹. Den massive digitale satsningen har betalt seg, blant annet i form av 46 000 registrerte sympatisørkontoer på Twitter alene⁴⁰, som i sin tur har minst 1000 følgere hver⁴¹.

Et mindre synlig, men potensielt farlig verktøy er det såkalte *Deep Web*, kalt dypnettet på norsk. Kort forklart består dypnettets motsats, overflatenettet, av alle indekserte nettsider, som betyr at man kan få dem opp i vanlige søkemotorer som Google og Yahoo. Alt innhold man ikke får opp i en vanlig søkemotor, som det for øvrig ikke eksisterer anslått volum på, finner man på dypnettet. Det meste av innholdet på dypnettet er lett tilgjengelig, mens noe er skjult. Den skjulte delen av dypnettet kalles mørkenettet eller *Dark Web*, og består av sider og innhold man ikke kommer inn på uten programvare som skjuler brukerens identitet⁴².

The Artificial Intelligence Laboratory ved Universitetet i Arizona i USA har trolig samlet inn mest informasjon om terrorrelatert innhold på mørkenettet og kan vise til en samling bestående av nærmere to milliarder sider, filer og innlegg fra over 10 000 nettsider. Forskergruppen har kartlagt terrorrelatert innhold på mer enn 15 språk og henter ut informasjon fra over 300 radikale diskusjonsfora. Noen av de største foraene har over 30 000 medlemmer og over en million postede innlegg. I tillegg har forskergruppen hentet ut én million bilder og 100 000 videoer, hvorav halvparten av videoene er relatert til hvordan man lager improviserte bomber⁴³. På mørkenettet har man også mulighet til å kjøpe våpen og liknende materiell gjennom ulovlige markeds plasser på skjulte nettsider. Fordi tilgangen til slikt innhold er begrenset, kan det hevdes at voldelig ekstremistisk propaganda på disse sidene ikke vil spres med større hastighet i majoriteten av befolkningen. Samtidig er det av samme grunn vanskelig for både norske og andre myndigheter å få kontroll over innhold og besøkende på mange av disse nettsidene. I norsk sammenheng mangler man informasjon om størrelsen på norske dyp- og mørkenettsider, norske vaner på mørkenettet og mengden norske brukere og besøkende.

4.2 Anonymisert hatprat og polarisering

Hatprat i kommentarfelt, i åpne og lukkede debattfora, og i andre sosiale medier kan ansees som både et symptom på og en del av årsaksforklaringen bak polariseringen mellom ulike norske ekstreme grupperinger. Dette inkluderer forholdet mellom høyreekstreme og venstreekstreme, og høyreekstreme og ekstreme islamister. Handlingene og uttalelsene til disse grupperingene er gjensidig forsterkende og sterkt reaksjonære. Miljøene bruker skarp retorikk, har mulighet til å mobilisere sympatisører raskt via nett og påvirkes direkte av handlingsforløp hos de andre gruppene. Polarisingen grupperingene imellom utgjør dermed en reell risiko for voldshandlinger i Norge (PST 2015: 7). Det kan hevdes at utviklingen i hovedsak skyldes at nett og sosiale medier tilbyr en arena for anonymisert hatprat og økt kontakt med likesinnede, hvor narrativ som ikke nødvendigvis samsvarer med virkeligheten sirkulerer fritt. I tillegg kan det hevdes at utstrakt hatprat som ikke møter motstand, på kort tid vil kunne flytte grensene for hva som ansees som akseptable utsagn og handlinger. Hatefulle utsagn eller trusler om bruk av vold på nett, er alarmerende fordi innlegg i den virtuelle verden gjenspeiler virkelige holdninger og kan inspirere til virkelige handlinger.

I sin sak om nettdebattanter opplyser Verdens Gang at én av tre norske internettbrukere engasjerer seg i diskusjoner om politikk og samfunn på nett⁴⁴. Hatkommunikasjon er ikke lenger forbeholdt ekstreme grupperinger⁴⁵. Videre opplyser VG at 66 prosent menn og 34 prosent kvinner engasjerer seg i kommentarfeltene i de største avisene. Facebook er imidlertid den største arenaen for slik diskusjon, hvor 59 prosent menn og 41 prosent kvinner engasjerer seg i samfunnspolitiske diskusjoner⁴⁶. Menn er mest aktive nettdebattanter, uavhengig av type debattforum, i tillegg til at VG i sine undersøkelser ser tendenser til at de mest aktive kan være lavt utdannede og ha lavere tillit til det norske systemet. I samme undersøkelse trekkes det frem at tid brukt på internett nærmere har doblet seg fra 2008 til 2014, hvor man i 2008 i gjennomsnitt brukte 65 minutter på nettet, mens man i 2014 brukte rundt 120 minutter daglig. Når aktiviteten og engasjementet er så stort som det er, blir det enda viktigere at brukerne er opplyst om at det i 2013 ble lovfestet straffbart å ytre seg på en krenkende måte, også i sosiale

medier⁴⁷. Trusler om vold over nett kan derfor anmeldes på lik linje med annen hatkriminalitet og etterforskes av politiets nyopprettede hatkriminalitetsgruppe⁴⁸.

5. Anbefalinger

For å kunne forebygge radikaliseringsprosesser og voldelig ekstremisme på en konstruktiv måte i alle sektorer, må vi arbeide for å tilegne oss en bedre forståelse av hvorfor trusselbildet ser ut som det gjør. Noen sentrale faktorer innebærer at lokale konflikter har blitt globale, og at disse påvirker og engasjerer like fullt her hjemme. Ekstreme retninger, særlig innen ekstrem islamisme og høyreekstremisme vokser i omfang som følge av globaliserte konflikter, og faren for voldelige terrorhandlinger øker i takt. Ideologi kan ene og alene ikke forklare hvorfor noen velger å bruke vold, men må sees i sammenheng med en rekke psykologiske, økonomiske og sosiale faktorer. Innenfor alle ekstreme retninger benyttes nettet til å påvirke, skremme og rekruttere. Vi håper på å kunne bidra til en opplyst og informert debatt om ekstremisme på nett og i sosiale medier. Vi må jobbe for at den ekstreme aktiviteten på nett ikke blir mer strukturert og målrettet, for å forebygge voldelige terrorhandlinger og polarisering. Det må også fremheves at personlige, mellommenneskelige relasjoner fremdeles ansees som viktig i radikaliseringsprosesser, samtidig som man i større grad må ta høyde for at personlige relasjoner også kan formes over nett.

En fullstendig forståelse av utfordringene og problemstillingene knyttet til terror og radikaliseringsprosesser må videreformidles til storsamfunnet, slik at debatten blir mer demokratisk og kan bære frukter. Vi må også heve kunnskapsnivået på dette området hos personellet som skal arbeide med å forebygge i kommunene, i skolen og i sivilsamfunnet, slik at vi sikrer at arbeidet er effektivt. I denne sammenheng har Tankesmien Agenda utformet anbefalinger til mulig videreutvikling av policy:

5.1 Vi må tette viktige kunnskapshull

Kunnskapsstatus laget av Politihøgskolen på oppdrag fra Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet avdekker at vi fremdeles mangler kunnskap om viktige emner innenfor ekstremisme- og radikaliseringsforskningen⁴⁹. I tillegg til kunnskapshullene trukket

frem i rapporten, vet vi deriblant for lite om unge menneskers medievaner i henhold til ekstremistisk innhold. Det er hensiktsmessig å gjøre rede for hvorvidt ekstremistisk innhold er noe ungdom utsettes for eller om dette er noe denne gruppen aktivt oppsøker. Videre vet man for lite om hvordan ungdom stiller seg til denne type innhold og hvordan de bruker informasjonen. Dette er spesielt viktig fordi unge mennesker anses som mest utsatt i denne sammenheng. Det burde videre forskes på hvordan norske nettbrukere bruker dypnettet. Vi har ingen informasjon om hvor mange norske sider eller brukere som eksisterer i dag, og hva slags informasjon norske brukere tar til seg.

5.2 Lovverket må tydeliggjøres

Befolkningen må i større grad informeres om hvordan nettet brukes av ekstremister og terrorister til å spre terrorrelatert innhold. I tillegg må nettet stadfestes som mer enn en virtuell arena, slik at befolkningen får forståelse for nettet som en plattform som har implikasjoner for virkeligheten. Man burde investere mer i informasjonskampanjer som «Stopp hatprat» for å spre informasjon om hva som er akseptabel og lovlig oppførsel på nett. For få er klare over at ytringer på nettet kan få rettslige konsekvenser. Dessuten er det også slik at den nye terrorparagrafen, paragraf § 147 i Straffeloven, ikke nevner at deltakelse i eller bidrag til terrorvirksomhet over nett er ulovlig. Dette kan innebære oppfordringer til vold over nett, rekruttering over nett eller finansiell støtte til terrorvirksomhet over nett. Det må gjøres tydelig at all medvirkning til terror er ulovlig, også over nett.

5.3 Arbeidet må være koordinert

I kjølvannet av den utgitte handlingsplanen har ansvaret for å gjennomføre de ulike tiltakene gått ut til en rekke departementer, etater og organisasjoner. Et tverrdepartementalt organ er opprettet for å overse og koordinere arbeidet til de ulike aktørene⁵⁰. Organet bør sørge for at en plan for nettsikkerhet knyttet til ekstremisme og radikalisering implementeres i alle ledd.

5.4 Kunnskap må ut i skolene

I utredningen «Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser» legger Ludvigsenutvalget vekt på at utfordringer i dagens samfunn krever nye kompetansemål for elever i skolen og at skolen må være lagt opp for å forberede elevene på deltakelse i et mangfoldig demokratisk

samfunn. Utvalget plasserer digital og sosial kompetanse, samt evnen til å tilegne seg og forholde seg kritisk til kunnskap, sentralt i kompetansebehovet⁵¹. Sett i lys av at unge er særlig utsatt i møtet med ekstremistisk innhold på nettet, er det desto viktigere at det fokuseres på nettbruk og kildekritikk i skolen.

Dette notatet er skrevet av Zahra Sabha med bidrag fra Rolf Vestvik, Sigrun Aasland og Thor Steinhovden (Tankesmien Agenda). Tankesmien Agenda står ansvarlig for alle eventuelle feil og mangler i dokumentet. Ta gjerne kontakt dersom du finner slike.

Alle konklusjoner og anbefalinger i dette notatet er Tankesmien Agenda sine, og ikke nødvendigvis bidragsytneres og samarbeidspartneres syn.

Vi vil rette en stor takk til flere som har tatt seg tid til å svare på spørsmål og kommet med innspill til arbeidet med dette prosjektet:

*Thomas Hegghammer, forsker Forsvarets forskningsinstitutt
Tore Bjørge, professor ved Politihøgskolen
Anne Birgitta Nilsen, førsteamanuensis ved Høyskolen i Oslo og Akershus
Jacob Ravndal, doktorgradsstipendiat ved Forsvarets forskningsinstitutt
Linda Noor, daglig leder i tenketanken Minotenk
Yousef Bartho Assidiq, medgrunnlegger av JustUnity*

Sluttnoter

- ¹ Sunde, Inger Marie (2013), Forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme på nett, PHS Forskning 2013: 1, Oslo: Politihøgskolen.
http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175110/1/forebygging_av_radikaliserings.pdf, s. 23 [Lesedato: 15.2.2015]
- ² Politiets Sikkerhetstjeneste (2015), Åpen Trusselvurdering 2015, Trusselvurdering nr. 12, Oslo: Politiets Sikkerhetstjeneste. http://www.pst.no/media/74351/PSTs_tv2015-2.pdf [Lesedato: 4.2.2015]
- ³ Forsvaret (2015), Etterretningstjenestens vurdering. Fokus 2015, Trusselvurdering nr. 5, Oslo: Etterretningstjenesten. <http://forsvaret.no/ForsvaretDocuments/FOKUS2015-endelig.pdf> [Lesedato: 12.2.2015]
- ⁴ CNN (2015), “Gunman tried to justify market raid to hostages, recording apparently shows”, 11. januar, <http://edition.cnn.com/2015/01/10/world/france-market-shooting-scene/> [Lesedato: 4.3.2015]
- ⁵ Daily Mail (2015), “Tearful Danish Prime Minister joins mourners at the funeral of Jewish security guard shot dead in Copenhagen terror attack as police snipers keep watch”, 18. februar, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2958670/Tearful-Danish-Prime-Minister-joins-mourners-funeral-Jewish-security-guard-shot-dead-Copenhagen-terror-attack-police-snipers-watch.html> [Lesedato: 4.3.2015]
- ⁶ The Economist (2015), “Fear of a new darkness”, 19. februar, <http://www.economist.com/news/europe/21644242-copenhagen-shootings-paris-terror-attacks-are-raising-new-worries-about-jew-hatred> [Lesedato: 4.3.2015]
- ⁷ Foreign Policy Journal (2011), “Vladimir Zhirinovskiy and the LDPR”, 7. november, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/11/07/vladimir-zhirinovskiy-and-the-ldpr/> [Lesedato: 4.3.2015]
- ⁸ Minerva (2014), «Det brune Polen», 12. januar, <http://www.minervanett.no/det-brune-polen/> [Lesedato: 20.2.2015]
- ⁹ The Guardian (2014), “SS songs and antisemitism: the week Golden Dawn turned openly Nazi”, <http://www.theguardian.com/world/2014/jun/07/greece-golden-dawn-fascism-threat-to-democracy> [Lesedato: 20.2.2015]
- ¹⁰ Britain First (2015), “Britain First”, <https://www.britainfirst.org/> [Lesedato: 10.8.2015]
- ¹¹ Bjørkelo, Kristian A. (2015), “The new fascists”, 27. januar, <https://www.hate-speech.org/make-it-new/> [Lesedato: 10.8.2015]
- ¹² Politiets Sikkerhetstjeneste (2013), Åpen Trusselvurdering 2013, Trusselvurdering nr. 10, Oslo: Politiets Sikkerhetstjeneste. http://www.pst.no/media/58980/PSTs_tv2013_web.pdf [Lesedato: 11.8.2015]
- ¹³ Justis- og beredskapsdepartementet (2014), Handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme, Justis- og beredskapsdepartementets utgivelse nr. 06/2014, Oslo: Andvord Grafisk. https://www.regjeringen.no/contentassets/6d84d5d6c6df47b38f5e2b989347fc49/handlingsplan-mot-radikaliserings-og-voldelig-ekstremisme_2014.pdf [Lesedato: 2.2.2015]
- ¹⁴ Ibid., s. 9
- ¹⁵ Flyktninghjelpen (2015), “SYRIA AND IRAQ CRISIS - NRC’s humanitarian response”, februar 2015, <http://www.nrc.no/arch/ img/9193048.pdf> [Lesedato: 19.3.2015]
- ¹⁶ Vice News (2015), “Anti-Islam Rallies Are Gathering Support in Germany In Wake of 'Charlie Hebdo' Attacks”, 14. januar, <https://news.vice.com/article/anti-islam-rallies-are-gathering-support-in-germany-in-wake-of-charlie-hebdo-attacks> [Lesedato: 4.3.2015]
- ¹⁷ Stormark, Kjetil og Strømme, Øyvind (2015), HATING MUSLIMS. Anti-Muslim hate crimes and terrorism, 2010-2014, Hate Speech International rapport. <https://www.hate-speech.org/wp-content/uploads/2015/02/HATING-MUSLIMS-single-page-pdf-version.pdf> [Lesedato: 3.4.2015]
- ¹⁸ Financial Times (2015), “Ukraine conflict attracts foreign fighters on both sides”, 22. april, <http://blogs.ft.com/the-world/2015/04/ukraine-conflict-attracts-foreign-fighters-on-both-sides/> [Lesedato: 3.8.2015]
- ¹⁹ Politiets Sikkerhetstjeneste (2015), s. 2
- ²⁰ Store norske leksikon (2015), “ideologi”, 30. januar, <https://snl.no/ideologi> [Lesedato: 11.2.2015]
- ²¹ Politiets Sikkerhetstjeneste (2015), s. 5 og 7
- ²² Uttalt av fagdirektør for strategisk analyse i PST, Jon Fitje Hoffmann (2015), under foredraget “Aktualitetssymposiet 2015: PST om radikaliserings og ekstremisme”, 18. mars, Oslo: Blindern.

- ²³ Aftenposten (2015), “Sverige har mistet kontroll over integreringspolitikken”, 16. mai, <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Sverige-har-mistet-kontrollen-over-integreringspolitikken-8021812.html> [Lesedato: 18.5.2015]
- ²⁴ Uttalt av doktorgradsstipendiat ved Forsvarets Forskningsinstitutt, Jakob Ravndal (2015), under foredraget “Høyreekstreme krefter”, 18. mars, Oslo: Blindern.
- ²⁵ The World Bank (2015), “Unemployment, youth total (% of total labor force ages 15-24) (modeled ILO estimate)”, publiseringsdato ikke oppgitt, <http://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS> [Lesedato: 18.5.2015]
- ²⁶ Uttalt av professor ved Politihøgskolen, Tore Bjørgo (2015), under foredraget “Høyreekstreme krefter”, 18. mars, Oslo: Blindern.
- ²⁷ PST (2014), “Norske fremmedkrigere i Syria”, 18. juni, <http://www.pst.no/media/utgivelser/norske-fremmedkrigere-i-syria/> [Lesedato: 14.3.2015]
- ²⁸ NRK (2015), “Hevder Datatilsynet gjør det umulig å forske på fremmedkrigere”, 28. juli, <http://www.nrk.no/norge/hevder-datatilsynet-gjor-det-umulig-a-forske-pa-fremmedkrigere-1.12474192> [Lesedato: 29.7.2015]
- ²⁹ Dagens Næringsliv (2015), “Største ledighetsoppgang på seks år”, 31. juli, <http://www.dn.no/nyheter/politikkSamfunn/2015/07/31/1001/Arbeidsledighet/strste-ledighetsoppgang-p-seks-r> [Lesedato: 31.7.2015]
- ³⁰ Politiets Sikkerhetstjeneste (2015), s. 2
- ³¹ Ibid., s. 4
- ³² Justis- og politidepartementet (2010), Felles trygghet – felles ansvar. Handlingsplan for å forebygge radikaliserings og voldelig ekstremisme, Justis- og politidepartementet utgivelse nr. 11/2010, Oslo: Departementenes servicesenter. http://www.krad.no/images/stories/Diverse_-_Marianne_2014/Oppdatering_av_nettsidene/Felles_trygghet_felles_ansvar.pdf [Lesedato: 11.2.2015]
- ³³ Ibid., side 11
- ³⁴ Aftenposten (2014), “Den norske Westgate-terroristen ble radikaliserert i Norge”, 10. september, <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Den-norske-Westgate-terroristen-ble-radikaliserert-i-Norge-7697320.html> [Lesedato: 12.2.2015]
- ³⁵ Ibid.
- ³⁶ Homeland Security Institute (2009), The Internet as a Terrorist Tool for Recruitment and Radicalization of Youth, White Paper, Arlington, VA: Homeland Security Institute. http://www.homelandsecurity.org/docs/reports/Internet_Radicalization.pdf, s. 2 [Lesedato: 16.2.2015]
- ³⁷ Vårt Land (2013), “Høyreekstreme populære på nett i Sverige”, 19. juni, <http://www.vl.no/2.618/h%C3%B8yreekstreme-popul%C3%A6re-p%C3%A5-nett-i-sverige-1.62791> [Lesedato: 25.3.2015]
- ³⁸ CNN (2010), “Al Qaeda launches English language magazine”, 1. juli, <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/meast/07/01/al.qaeda.magazine/> [Lesedato: 17.2.2015]
- ³⁹ The Wall Street Journal (2014), “Islamic State Pushes Social-Media Battle With West”, 22. august, <http://www.wsj.com/articles/isis-pushes-social-media-battle-with-west-1408725614> [Lesedato: 10.3.2015]
- ⁴⁰ The Brookings Institution (2015), “The ISIS Twitter census: Making sense of ISIS's use of Twitter”, 6. mars, <http://www.brookings.edu/blogs/order-from-chaos/posts/2015/03/06-isis-twitter-census-berger> [Lesedato: 18.3.2015]
- ⁴¹ Berger, J.M og Morgan, Jonathon (2015), The ISIS Twitter Census - Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter, The Brookings Institution Analysis Paper no. 20/2015, USA: Washington D.C. http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2015/03/isis-twitter-census-berger-morgan/isis_twitter_census_berger_morgan.pdf, s. 3 [Lesedato: 1.4.2015]
- ⁴² Trac Open Source Project (2014), “How Big is the Dark Web?”, 30. januar, <https://trac.torproject.org/projects/tor/wiki/doc/HowBigIsTheDarkWeb> [Lesedato: 3.8.2015]
- ⁴³ Chen, Hsinchun (2012). Dark Web: Exploring and Data Mining the Dark Side of the Web. New York: Springer.
- ⁴⁴ VG (2015), “Nettkrigerne”, 14. juni, <http://www.vg.no/spesial/2015/nettkrigerne/> [Lesedato: 14.6.2015]
- ⁴⁵ Dagsavisen (2015), “Hat og ærlighet”, 9. juni, http://nyemeninger.no/alle_meninger/cat1003/subcat1010/thread312928/#post_312928 [Lesedato: 10.8.2015]
- ⁴⁶ Karlsen, Rune; Wollebæk, Dag; Steen-Johnsen, Kari & Enjolras, Bernard (2013). Liker – liker ikke. Sosiale medier, samfunnsengasjement og offentlighet. Oslo: Cappelen Damm.
- ⁴⁷ NRK (2015), “Stemor hetset på nett etter livsfarlig ulykke”, 20. mai, <http://www.nrk.no/kultur/stemor-hetset-pa-nett-etter-livsfarlig-ulykke-1.12369225> [Lesedato: 22.5.2015]

---

⁴⁸ Oslo Politidistrikt (2014), “Hatkriminalitet i Oslo skal etterforskes av egen gruppe”, 11. september, https://www.politi.no/oslo/aktuelt/nyhetsarkiv/2014_09/nyhet_14189.xml [Lesedato: 22.5.2015]

⁴⁹ Bjørge, Tore og Gjelsvik M. Ingvild (2015), Forskning på forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme, PHS Forskning 2015: 2, Oslo: Politihøgskolen.
http://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/284584/forskning_paa_forebygging.pdf?sequence=4&isAllowed=y

⁵⁰ Regjeringen (2015), “Status for oppfølging av handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme”, 1. juni, <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/status-for-oppfolging-av-handlingsplan-mot-radikaliserings-og-voldelig-ekstremisme/id2357496/> [Lesedato: 27.7.2015]

⁵¹ Kunnskapsdepartementet (2015), Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser, Norges offentlige utredninger 2015: 8, Oslo: 07 Xpress AS.
<https://blogg.regjeringen.no/fremtidensskole/files/2015/06/NOU201520150008000DDDPDFS.pdf> [Lesedato: 7.8.2015]